

و نظریه‌های جدید ندارد. در قطعات پراکنده و مغلوطی که دربارهٔ این نظریه‌ها در روزنامه‌ها و شبکه‌های اجتماعی منتشر می‌شود، با بعضی تعابیر آشنا شده است. بعضی اسم‌ها را شنیده است ولی چیزی از آنها نمی‌داند...

ادبیات معاصر یا نظریه‌های جدید می‌تواند در دانشگاه تدریس شود. دانشگاه می‌تواند دربارهٔ ادبیات معاصر یا نظریه‌های ادبی جدید تحقیق کند ولی با همان روش علمی و در یک قلمرو جداگانه. می‌توان رشته‌ای دربارهٔ ادبیات معاصر یا نظریه‌های جدید ادبی یا حتی مناظرات روشنفکری تأسیس کرد و دربارهٔ این مسائل هم تحقیق کرد، نه اینکه کلاً دانشگاه به عرصهٔ بحث‌های قهوه‌خانه‌ای تبدیل شود.

noktaya gitmekte ve o, esas metnin yanında yer almasına izin vermeyecek olan Mevlâna'nın kendisinden ve düşüncelerinden uzak kalacaktır. Bu konular çok geniştir ve kaynaklara ve hedeflere erişimleri kolay değildir. Genç yazarlarımızın bilgi ve donanımlı konuştuklarını kabul etsek bile, *Mesnevî* lüks malların satışı için bir sergiye dönüşmektedir. *Mesnevî* çalışma alanında bu zararının yayılması hızlıdır, ama bu alana özgü değildir, bütün edebi araştırmalarımıza gölgesi düşen bir süreçtir. Bir süre önce Neşriye-yi Pejuheşi-yi *Gozareş-i Miras* (Sayı: 74-75, 1395 Bahar-Yaz) adlı dergide "Üniversitede Ne Var Ne Yok?" başlığı altında eleştirel bir makale yayınlandı¹ ve biz aşağıdaki bir kaç cümleyi bir nevi bu tür yazılarda uygulanan makale sahibinin genel değerlendirmesinden aldık ve bununla kendi konumuzu tamamladık:

یک مشکل عمده به نظر من غلبه فرمالیسم (به معنی عام کلمه) در تحقیقات ادبی است. تحقیقات شبه علمی جای تحقیقات علمی واقعی را گرفته و در قلمرو ادبیات فارسی بخش عمده آنچه به اسم تحقیقات علمی منتشر می شود، پوشال خالی است. همه چیز پکیده، و از درون تهی شده؛ نمای بیرون شیک و امروزی است ولی پشت سر این نما چیزی وجود ندارد. شما دست روی هر مقاله ای که بگذارید، در ظاهر مشکلی ندارد؛ چکیده، کلیدواژه ها، مقدمه، نظریه پردازی، نتیجه گیری، پی نوشت ها، منابع... همه چیز سر جای خود است ولی پشت سر اینها خالی است، هیچ محتوایی وجود ندارد. این فرمالیسم و ظاهر سازی البته بازتاب فرمالیسم حاکم بر مناسبات اجتماعی است؛ هر وقت مناسبات اجتماعی دستخوش ظاهر سازی و ریاکاری شد، شعر و ادب و تحقیقات علمی و ادبی هم به سمت فرمالیسم رفت...

نویسنده برای این قبیل قلمبه گویی ها متوسل می شود به نامها و نظریه های جدید در حوزه فلسفه و زبان شناسی و نقد ادبی. نظریه هایی که گاهی نه در خود اروپا کسی آنها را جدی می گیرد، نه یک ترجمه درست فارسی از آنها وجود دارد. معمولاً نویسنده شناختی از این نامها

۱. مقاله گزارش میراث در انتقاد از نوشته ای است با عنوان «ساخت و چهارچوب معناشناسی فعل در عتبه الکتبه» از اشرف شیبانی اقدام، که پیش تر در نشریه پژوهش های نقد ادبی و سبک شناسی (دوره هفتم، ش ۲۵، ۱۳۹۵، ص ۸۹-۱۰۵) به چاپ رسیده بود.

شب سماطی کنند از اینها راست	این یکی میوه آرد آن یک ماست
نرد و شطرنج و طاسهای یخاب	خانه پُرکمان و پُردولاب
سرگذشت و سماع و صحبت و پند ^۱	سفره نعمت است و شربت قند

Türkiyeli büyük Mevlâna araştırmacısı Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî*'nin şerhini kendi faziletlerini göstermek için bir araç olarak gördükleri için geçmişteki bazı şarihleri ağır bir dille eliştirmektedir². Gölpınarlı'nın hedefindekiler, İbn-i Arabî'nin çok ince düşüncelerinin benzerini zorlayan şarihlerdir ve *Mesnevî*'nin şerhi bahanesiyle, *Futuhât* ve *Fusus*'a kendilerinin çok az ilgisi olanların veya hiç ilgisi olmayanların okuyucuların ruhunu öldürenlerdir. O zamanlar akıl ve düşünce İbn-i Arabî'nin etkisi altında kalmıştı ve onun bilgi ve düşüncelerinden haberdar olmak, entellektüelliğin ve seçkinliğin işareti sayılmaktaydı. Zamanla ve Şems'in Makâlatının ortaya çıkmasıyla bu tür alıntılar azaldı ve Mevlâna'nın eserleri hakkındaki önyargı daha da azaldı.

Ama şimdi yansımaları bir çok makale, tez ve kitapta görülebilen genç araştırmacılardan ölçü değeri olmayan başka bir eğilim ortaya çıktı ve bu akım, Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinde, Avrupa ve Amerika'daki kutsal metinleri ve anlatı teorilerini yorumlama ve hermenötik konuları uygulama ve uyarılama konusunda aşırı bir eğilimdir. Bu eğilimin modaya uygun olarak genç araştırmacıların tüm zamanlarını ve güçlü yanlarını meşgul ettiği ve bu türden keyfi uygulamalarla çok sayıda akademik tez yapıldığı söylenebilir. Eski ve yeni olan bu uygunsuz tutumların her ikisi de tek bir

۱. رکن‌الدین اوحدی مراغهای، جام جم، به کوشش وحید دستگردی، ضمیمه سال هشتم مجله ارمغان، تیرماه ۱۳۰۷، ص ۱۱۵.

۲. عبدالباقی گولپینارلی، مولویه بعد از مولانا، ترجمه توفیق سبحانی، کیهان، تهران ۱۳۶۶، ص ۱۹۳.

Hüsameddin adında birisine verildiğinde, bu nedenle Mevlâna'nın da katıldığı bir tören yapılmıştır:

اخى احمد، که از جمله جبايرۀ زمان و سردفتر زندان بود، در آن اجلاس حاضر آمده، از غایت حقد و تعصب و حسدِ جلیّی که داشت و نمی‌خواست که چلبی در آن خانقاه شیخ شود، از ناگاه برخاست و سجّاده را نوردیده به دست یکی داد که ما او را در این حوالی به شیخی قبول نمی‌کنیم.۱

Ahi Ahmed'in bu hareketi Çelebi taraftarlarını şu şekilde tahrik etmiştir:

خلق عالم در هم رفتند و اخیان معتبر که به خاندانِ آبا و اجدادِ اخی ترک و اخی‌بشاره منسوب بودند، مثل اخی قیصر و اخی چوپان و اخی محمد سیدواری و غیرهم، دست به شمشیر و کارد نهادند و... فتنه‌ها برخاست... [او مولانا به حالت قهر] از خانقاه پاره‌ننه بیرون آمد.۲

İbn-i Batuta'nın Anadolu'ya seyahati, Konya'da Selçuklu devletinin tam olarak yıkıldığı ve çöktüğü ve o toprakların uzak bir köşesinde yavaş yavaş diğer mahalli beyliklere hakim olan Osmanlı Emirlerinin başa geçmeye başladıkları ilk günlere ve İstanbul'un fethiyle Bizans İmparatorluğunu tarih sahnesinden atıp Avrupa'nın kalbine kadar genişleyecek yeni bir İmparatorluğa dönüşmeye başladığı zamana denk gelmektedir.

O günlerde, bu bölgedeki yerleşim yerlerinin bir çoğu, az ya da çok otonomdu ve Ahi grupları da şehirlerin önde gelenleri idi. Ahilerin faaliyetleri, Anadolu'nun dışında da yaygınlaşmıştı ve elbetteki İbn-i Batuta'nın verdiği bilgilerdeki yayılma ve etkiyle sınırlı değildi. Aşağıda kendisinden örnek olarak iki üç beyit yazdığım Evhadî-yi Merâği, kendisinin *Câm-ı Cem Mesnevî*'sinde Azerbaycan Ahilerinin davranış ve çalışma üsullerini çok canlı betimlemiştir:

۱. افلاکی، ص ۷۵۵.
۲. همان، ص ۷۵۵-۷۵۷.

این جماعت مسافری را که وارد شهر می‌شوند در خانقاه خود منزل می‌دهند و مسافر تا هنگامی که بخواهد آن شهر را ترک کند مهمان آنان تلقی می‌شود. اگر شبی مسافری نرسید، غذایی را که تهیه می‌شود خودشان می‌خورند و سپس به رقص و آواز می‌پردازند تا فردا دوباره بر سر کسب و کار خود بروند و باز آنچه را که به دست می‌آورند وقف خانقاه سازند. این گروه را «فتیان» (جوانمردان) می‌نامند و پیش کسوتشان «اخی» نامیده می‌شود. من در تمام دنیا مردمی نیکوکارتر از آنان ندیده‌ام!

Bu da İbn-i Batuta'nın açıklamalarında yer alan Ahiler'in Fütüvvetanesinin ve törenlerinin başka bir betimlemesidir:

در این مجلس جمعی از جوانان رده برکشیده بودند. هریک از آنان قبایی بر تن و موزه‌ای بر پای داشتند و خنجری به اندازه دو ذراع به کمر بسته بودند و کلاه پشمی سپیدی بر سر داشتند که از فرق آن منگوله‌ای به اندازه یک ذراع و عرض دو انگشت آویزان بود. این گروه، چون در مجلس می‌نشینند، کلاه از سر برمی‌گیرند و در پیش خود می‌گذارند. از زیر کلاه عرقچین زیبایی از زردخانی یا پارچه دیگر بر سر دارند. در میان مجلس، یک جای سگومانندی هست که مخصوص واردین است. آن شب غذای زیاد با میوه و حلوا پیش آوردند و پس از صرف غذا به رقص و آواز برخاستند و ما را رفتار آنان به‌غایت خوش افتاد و از کرم و بزرگواری ایشان در شگفت شدیم.^۱

Fütüvvetanelerde yemek yeme ve içmenin yanı sıra, yay ile dübel ve çeşitli spor ve rekreasyon ekipmanı mevcuttu ve tıpkı bugünkü bir kulüp gibi özel bir anlatım, sema ve vaaz dairesi vardı. İbn-i Batuta'nın verdiği bilgilerden anlaşılacağına göre; sanki Ahi grupları arasında rekabet ve kıskançlık vardı. Eflâkî'nin de anlattığı hikayelere göre Konya Ahilerinden Ahi Ahmed Nam başkanlığında bir grubun Mevlana'ya kötü davrandıkları anlaşılmaktadır. Eflâkî'nin rivayetine göre, Ziyaeddin Vezir Tekkesinin yöneticiliği Emir Tâceddin Mu'tezz'in aracılığı ile

۱. محمد بن عبدالله بن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمدعلی موحد، چاپ دوم، نشر کارنامه، تهران ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۳۳۵؛ همچنین ← محمدعلی موحد، تک‌نگاری ابن بطوطه، نشر نی، تهران ۱۳۹۳، ص ۲۸۲-۲۸۳.
۲. ابن بطوطه، ص ۳۳۶.

Onun ne Bağdat tasavvufuna ne de Horasan tasavvufuna bağlılığı vardı, o kendi düşüncesi üzerine ilerledi.¹

İranlı çağdaş araştırmacılardan Allame Muhammed Kazvîni ve Abbâs-i İkbâl de *تلخیص الآثار و عجائب الملك القهّار* isimli kitapdaki Abdurreşid bin Salih bin Nurî el-Bakûyî'nin rivayetlerine dayanarak bu ibarenin kökenini İbn-i Yezdanyar'a bağlamaktadırlar ve Mevlâna'nın da bunu işaret ettiğini söylemektedirler².

Mevlâna'nın ibarelerinde yansıyan diğer bir nokta Hüsameddin ve onun ahilik teşkilatına bağlı ecdadı hakkındadır. Ahiler, ehl-i fütüvvet idiler. Şehirlerde Fütüvvehanesi adıyla yer alan bu teşkilat, sendika, esnaf veya bugünkü dille sivil toplum kuruluşlarına (STK) benzer merkezlerdi. Ahilerin "Bilâd-i Rûm" Anadolu'da dikkat çekici bir nüfuzları ve güçleri vardı. Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'in kendi divanında Ahilerin yöneticilerinden Ahi Ahmed, Ahi Muhammed, Ahi Yusuf hakkında yazdığı medhiyeleri bulunmaktadır.

Faslı gezgin İbn-i Batuta Tanci, Mevlâna'dan yaklaşık Elli Altmış yıl sonra bu bölgeye seyahat etmiş ve Ahiler hakkında önemli bilgiler elde etmiştir. O, ilk kez Antalya'da Ahilik Teşkilatı ile tanışmıştır. Ondan sonra da Anadolu'da gittiği şehirlerde Ahiler'in sıcak misafirperverliği ile karşılaşmıştır. Kendisinden bazı bölümlerin aşağıda nakledildiği onun sefernamesi, bu alanda benzersiz önemli bilgilerin kaynağıdır:

پیش کسوتِ هر کدام از این گروهها خانقاهی دارد مجهز به فرش و چراغ و سایر لوازم. اعضای وابسته هر کدام از گروهها آنچه راز کار و کاسبی به دست می آورند هنگام عصر تحویل پیش کسوتِ خود می دهند و این وجوه صرف خرید میوه و خوراک می شود که در خانقاه به مصرف می رسد.

۱. ← صمد موحد، سیری در تصوف آذربایجان، انتشارات طهوری، تهران ۱۳۹۰.

۲. ← معین الدین ابوالقاسم جنید شیرازی، شد الازار فی حط الازار عن زوار المزار، به تصحیح و تحشیة محمد قزوینی و عباس اقبال آشتیانی، چاپخانه مجلس، تهران ۱۳۲۸، توضیحات، ص ۵۱۰-۵۱۵؛ نیز ← توضیحات تحسین یازجی بر مناقب العارفين افلاکی.

davasına yakışır, ne de Masnevî'nin çok dikkat edilen içeriğine ihtiyatlı ve çok hassas bilgilerin yerleştirilmesine uyar.

Dibaçe metninde dikkatten kaçan bir diğer nokta da Mevlâna'nın Hüsameddin'in ailesi ve onun aslı, nesebi, soyu ve sosyal kökeni hakkında ulaştığı aşağıdaki şu bilgilerdir:

أَبُو الْفَضَائِلِ حُسَامُ الْحَقِّ وَ الدِّينِ حَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَنِ الْمَعْرُوفِ بِابْنِ أَخِي تَرَكَ... صِدِّيقُ بْنُ صِدِّيقِ بْنِ صِدِّيقٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَ عَنْهُمْ، الْأَرْمَوِيُّ الْأَصْلُ الْمُنْتَسِبُ إِلَى الشَّيْخِ الْمَكْرَمِ بِمَا قَالَ: «أَمْسَيْتُ كُرْدِيًّا وَ أَصْبَحْتُ عَرَبِيًّا».

Hüsameddin'in ailesinin Konya'da şöhret sahibi ve tanınmış olduğu anlaşılmaktadır. O kendisini, Ahi Por Türk (ابن اخى ترك) olarak tanıtmaktadır. Onun kendisi hakkındaki Türk nisbesi, mahalli halktan olmayan bu ailenin kendi ataları hakkındaki Kürt nisbesini ortaya koymaktadır. Türk veya Kürt olması bu açıdan önemli değil. Amaç, onun bu bölgenin çocuğu olmadığı ve başka yerden gelmiş olduğudur. Nereden? Urumiye'den. Urumiye'de eskiden bir grup Kürt yaşamaktaydı.

Tasavvufi edebiyatta «أَمْسَيْتُ كُرْدِيًّا وَ أَصْبَحْتُ عَرَبِيًّا» ibaresi, en meşhurlarından birisi eski şeyhlerden olan ve *Mesnevî* şarihlerinden bir çoğunun Mevlâna'nın işaretinin o olduğunu söyledikleri “Ebu'l-Vefa” lakaplı Seyyid Ebu'l-Mueyyed Bağdâdî gibi bir kaç kişiye atfedilmektedir. Ama Ebu'l-Mueyyed Bağdâdî Arap asıllıdır, Kürt değildir ve Arap asıllı birisinin kendi ruhî ve zihnî değişimini bu ibareyle açıklaması daha mantıklı gözüküyor. Bu ibareyi, Azerbaycan'ın önde gelen mutasavvıflarından Urumiyeli İbn Yezdanyar (Hüseyin bin Ali bin Yezdanyar) (ö. 330 hk)'a da nisbet etmişlerdir. Hüsameddin'in Urumiyeli olması dikkate alınarak onun İbn Yezdanyar'a intisab etmiş olması daha kabul edilebilir gözükmektedir. Ebûbekir Hüseyin bin Ali bin Yezdanyar Urumevî'nin, Azerbaycan tasavvuf tarihinde Şamahi'de bir makamı vardır.

Ancak, “arıtma” kelimesi, “düzeltme” anlamına gelir ve sözlükte şöyle yer almaktadır:

«هَدَّبَ الشعر: شعر را آراست و از عیوب فصاحت برکنار کرد» (المنجد).

“Tenkih/Ayıklama” ise aslında “ağaçları budamak ve temizlemek” anlamına gelmektedir ve şiirde buna işaret edilerek şöyle denilmektedir:

«پاکیزه کردن آن از کلام رکیک» (منتهی الارب).

Özet olarak şunu söylemek gerekir ki, *Mesnevî* defalarca Mevlâna'nın huzurunda okunmuş, yanlışları düzeltilmiş ve gereken yerlerde yeni beyitler yer almıştır. Söylediğimiz kelimelerdeki «مجالس عدّه» ibaresi de dikkate değerdir. Çünkü sözlükte عدّه kelimesinin çoğuludur ve aşağıdaki örnekte olduğu gibi “kalabalık/cemaat ve kitle” anlamındadır:

«يقال: عندی عدّة كتب أی جماعة منها، یعنی تعداد زیادی کتاب دارم» (محیط المحيط).

Ve biz bu konuyu, *Mesnevî*'nin kendi yeni tashihli metninde yazdığımız mukaddimede eskilerin sözüyle «مشبع و مستوفی» üsuluyle yazdık ve muvaffak olamadığımız yerde daha belirgin hale getirdik. Çünkü günümüzde araştırmacıların bazısı *Mesnevî*'yi Mevlâna'nın «سرریز» olarak okumakta ve kesinlikle Mevlâna'nın onu tekrar okuması gerektiğini inkar etmektedir.

Elbette bu tür kavramlar, genellikle Mevlâna konusunda yüzeysel olarak konuşmayı seven kişinin bakış açısı ile “Mevlâna'nın akıl ve zihnindeki gerçekleri ortaya koyarak beyitleri yeniden gözden geçirmesi ve işlemesi” arasında çatışacaktır. Olgunlaşmamış zihinlerdeki bu tür düşüncenin yansıması, şairin sözündeki derinliği ve dikkati yok eder ve *Mesnevî*'nin dağınık bir şekilde söylendiği hissini verir. Vaizin ilgili veya ilgisiz zihnine gelen herşeyi birbirine karıştırarak minberde söylediği dağınık şeyler gibi. Mevlâna'da ve *Mesnevî*'sinde bu tür düşünce ve bu şekil yazma ona haksızlık olur. Bu ne *Mesnevî*'yi dinin aslının aslının aslı ve Kur'an'ının özelliklerini içeren diye adlandıran Mevlâna'nın kendi

ulaşacaktır. Kendisinde bu *Mesnevî*'nin okunmadığı hiçbir mahfil ve meclis olmayacak¹.

Eflâkî'nin *Mesnevî*'nin hazırlanış şekli hakkındaki rivayeti, Mevlâna'nın bu kitap için söylediği söz bakımından özel bir önemi vardır. O, aşağıdaki şu sözü hocası Siraceddin Sivâsi'den nakletmektedir:

حسام الحق و الدین قدس الله سره العزیز مجموع مجلّات مثنوی را بر حضرت خداوندگار هفت بار فرو خواند و... اعراب نهاد و هر که از خلفای عظام حضرت ایشان سماع کرد و نسخه ساخت، همانا که نسخه صحیح و معتمد علیہ آن است و بر آن مزید نیست².

Şu rivayet, kendisinden alıntı yapılan 677 tarihli asli nüsha ile tutarlıdır:

... و كان استنساخه من النسخة الاصلية المقروءة المصححة المهذبة المنقحة على حضرة الشيخ مؤلفه و حضور خليفته و خلفه في مجالس عدة قدس الله سره العزیز و ادام نعمة وجودهما على المسلمين آمين يا رب العالمين.

Yani bu nüsha çeşitli meclislerde kendisinin müellifi Mevlâna'ya okunmuş, o meclislerde Mevlâna'nın halifesi Hüsameddin Çelebi ve Mevlâna'nın oğlu, Sultan Veled de bulunmuşlar ve adı geçen meclislerde düzeltme, ayıklama ve doğrulama yapılmıştır. Bu metni nakletmekten amaçım “düzeltme”, “ayıklama” ve “doğrulama” gibi üç kavrama dikkat çekmektir. Anlamı açık olan “tashih/düzeltme”den amaç *Mesnevî*'nin hazırlanma üsulu hakkında Eflâkî'nin rivayetinde yer alan “kelimelerin ve yazının düzeltilmesidir”:

Hazret-i Çelebi Hüsameddin hızla yazmaktaydı ve birikmiş olan beyitleri yüksek ve güzel bir sesle Hz. Mevlâna'ya okumaktaydı. Birinci cilt tamamlanınca Hz. Çelebi, beyitlerin okunması, kelimelerin düzeltilmesi, yazımıyla ve tekrar okunmasıyla meşgul olmuştu³.

1. شمس الدين احمد افلاکى، مناقب العارفين، به کوشش تحسین یازيجی، انجمن تاریخ ترک، انقره (= أنکارا) ۱۹۵۹م، ص ۴۳۵.

2. همان، ص ۴۹۶-۴۹۷.

3. همان، ص ۷۴۲.

مِنْهُ: اجْتَهَدْتُ فِي تَطْوِيلِ الْمَنْظُومِ الْمَثْنَوِيِّ الْمُشْتَمِلِ عَلَى الْغَرَائِبِ وَ التَّوَادِرِ وَ غُرَرِ الْمَقَالَاتِ وَ
دُرَرِ الدَّلَالَاتِ وَ طَرِيقَةِ الرُّهَادِ وَ حَدِيقَةِ الْعُبَادِ قَصِيرَةَ الْمَبَانِي كَثِيرَةَ الْمَعَانِي لِاسْتِدْعَاءِ سَيِّدِي وَ
سَنَدِي وَ مُعْتَمَدِي وَ مَكَانِ الرُّوحِ مِنْ جَسَدِي وَ ذَخِيرَةَ يَوْمِي وَ غَدَى...

Bu bölümde de kitabın şairi ve müellifi olarak kendisini tanıttıktan sonra *Mesnevî*'yi övmekte ve ululamaktadır ve onu telif etmeyi bir ibadet gibi görmekte ve dergah-ı ilâhi'de kabul görmesini ümit etmektedir. Az sözle bir çok anlamın açıklandığı bu kitaba “az söz ve çok manalar” anlamında «قَصِيرَةَ الْمَبَانِي، كَثِيرَةَ الْمَعَانِي» demektedir. O zaman Hüsameddin Çelebi'yi yâd etmekte ve onu kendisinin rûhu ve yoldaşı ve dünya ve ahiretinin birikimi olarak görüyor ve «مكان الرّوح من جسدى و ذخيرة يومى و غدى» diye adlandırıyor.

Mevlâna'nın *Mesnevî* için bu dibaçede çeşitli sayıda kullandığı kelimeler ve açıklamalar, kitabın manzum kısmında da tekrarlanmıştır. Dördüncü defterinin dibaçesinde de *Mesnevî*'yi arkadaşları için bir lamba ve kendi çocukları için bir hazine görerek şöyle diyor: “Dostların lambası ve çocukları için hazinesi”. Altıncı defterin dibaçesinde *Mesnevî*'yi ve “Zira bu korku karanlığının, şüphenin, hayel kırıklıklarının, pişmanlığın bir lambasıdır” diyerek “manevî açıklamalar” olarak adlandırıyor ve bu lambanın hayvani duygularla idrak edilemeyeceğini vurguluyor.

Bu açıklamalar, Sipahsalar'ın Mevlâna'dan naklettiği “Bizden sonra *Mesnevî* şeyhlik yapacak ve öğrencilerin mürşidi olacak” sözüyle tamı tamına uymaktadır¹ ve Eflakî de *Mesnevî* hakkında Mevlâna'nın şöyle dediğini nakle tmektedir:

Allah'a tekrar tekrar yemin ederim ki, bu *Mesnevî*, güneşin doğduğu yerden, battığı yere kadar bütün dünyayı kaplayacak ve bütün ülkelere

۱. فریدون بن احمد سپهسالار، رساله در مناقب خداوندگار، به تصحیح و توضیح محمدعلی موحد و صمد موحد، نشر کارنامه، تهران ۱۳۹۱، ص ۱۸۱-۱۸۲.

Birinci Defterin Dibaçesi

Birinci defterin dibaçesi iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Mevlâna mukaddimesiz olarak kendi kitabını şöyle tanıtmaya başlıyor:

Bu kitap *Mesnevî* kitabıdır ve bu, hakikata ulaşma ve yakın sırları açma konusunda din asıllarının asıllarının asıllarıdır ve o Allah'ın en büyük fıkı, Allah'ın en aydın yolu ve Allah'ın en açık bürhanıdır.

Kendine olan güveni, özgüven ifadelerinin ötesine geçer. Gerçekte bu bölüm, Mevlâna'nın destan söyleyişini olarak adlandırılabilir. O, *Mesnevî*'nin betimlemesinde Allah'ın kitabı için Kur'an-ı Kerim'de geçen açıklamaların, başlıkların ve nitelermelerin aynısını şöyle nakletmektedir:

مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكُوَّةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ... كَمَا قَالَ تَعَالَى: يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا... لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ... لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ وَاللَّهُ يَرْضُهُ وَهُوَ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ.

Mesnevî'nin betimlemesinde ve Kur'an-ı Mecid'ten ayetlerin iktibasında Mevlâna'nın kendine güveni, bu kitabı bir vahiy, ilham ve gayipten gelen ürün olarak gördüğünü şu şekilde ortaya koyuyor:

Mesnevî, mana aleminin şafak vaktinden itibaren ışık saçan Allah'ın nurudur. Dindarları ve temizleri mutlu ve talihli olan, kötülere pişmanlık ve mutsuzluk dışında bir şey vermeyen yemyeşil bir bahçedir. Bir grup için aydınlatıcı ve kurtuluştur, başka bir grup için ise yoldan çıkmadan ve kafa karışıklığından başka bir şey vermez. Bunlar, Mevlâna'nın *Mesnevî*'yi betimlemesinde kullandığı kelimelerin bazısının tercümeleridir. Mesnevî'yi kendisinin isteği üzerine söylediği Hüsameddin Çelebi'nin adının geçtiği dibaçenin ikinci kısmında şöyle denilmektedir:

يَقُولُ الْعَبْدُ الضَّعِيفُ الْمُحْتَاجُ إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْبَلَخِي تَقَبَّلَ اللَّهُ

koymuştur. Gölpinarlı'nın bu kitabı, onun diğer önemli kitapları gibi İranlı araştırmacı Tevfik Sobhani'nin çalışmalarıyla Farsçaya tercüme edilmiş ve konuya ilgi duyanlar, adı geçen eklenmiş iki dibaçenin tam metnini incelemek için oraya bakabilirler (Her ne kadar bunlarda metnin kötü okunmasından dolayı bazı yanlışlıklar olsa da).

Birinci deftere ilave edilen dibaçe, Alayî bin Muhibbî eş-Şîrâzî hattıyla yazılan nüshada yer almaktadır ve katip bunun Sultan Veled'in oğlu, Emir Vacid nüshasından yazıldığını ve Emir Vacid'in de Hüsameddin Çelebi nüshasından istinsah ettiğini şöyle açıklamaktadır:

نقلت هذا التحرير من خط أمير واجد بن سلطان ولد بن مولانا سر الله الاعظم و المكرم المعظم
جلال الحق و الدين البلخي البكري و هو يقول انتسخت هذا من خط خليفة الله بين خليفته
حسام الحق و الدين الاموى القونوى. كتبه الفقير الحقير علايى بن محبى الشيرازى الشريف.

Eklenen ikinci dibaçe, *Mesnevî*'nin ikinci defterindedir ve 677 tarihli Muhammed bin Abdullah el-Konevî, 687 tarihli Hasan bin Hüseyin el-Mevlevî ve 723 tarihli Osman bin Abdullah nüshaları gibi eski bir kaç nüshada yer almaktadır ve bu son nüshada şöyle açıklanmaktadır:

Bu ok bereketli kelimeler, şeyhlerin şeyhi Hüsameddin Çelebi'nin güzel nefesleridir ve onun nüshasından nakledilmiştir.

Eklenen bu dibaçeyi Eflâkî de kendi kitabına almıştır. Eflâkî'nin rivayetinden bu dibaçeyi Mevlâna'nın kendisi yazdığı ve daha sonra ondan vaz geçtiği, tüm nüshalarda yer alan başka bir dibaçeyi onun yerine koyduğu anlaşılmaktadır. Eklenen üçüncü dibaçe dördüncü deftere aittir ve Sultan Veled'e ait nüshanın başında yer almaktadır. Kenarında şu açıklama vardır:

Bu bölümü Hüsameddin Çelebi kendi mübarek hattıyla işte bu yazıyla Yazmıştır ve tebberrüken kaydedilmiştir.

Şu ana kadar eklenen dibaçeler hakkında söylediğimizin yeterli olacağı gözükmemektedir ve şimdi asıl dibaçeler ile ilgili konuya geçiyoruz.

Birinci defterin dibaçesi en geniş olanıdır ve diğeri dibaçelerin genel olarak Farsça dibaçelerden daha uzun olduğunu, ama dibaçelerden hiç birinin özel bir konu veya noktadan boş olmadığını söylemek gerekir. Yani *Mesnevî* hakkındaki dibaçelerin yalnızca âdet yerini bulsun kabilinden olduğu ve sırf müelliflerin geleneğe uyararak ve alışkanlıkları takip ederek kaleme aldıkları anlaşılmalıdır. *Mesnevî*'nin her bir defterinin kendi dibaçesi olduğunu söyledik ve şimdi burada dibaçelerden her birinin içerik ve konusunun belirli bir deftere özgü olmadığını belirtmeliyiz. Daha açık bir ifadeyle her ne kadar her dibaçe bir deftere ait görünse de içerik ve konu bakımından *Mesnevî*'nin genelini içermektedir. Bu dibaçeler Mevlâna'nın kendi yazısıdır ve manzum metin tamamlandıktan sonra kaleme alınmıştır.

Fazla Dibaçeler

Mesnevî'nin kabul gören nüshalarının başında yer alan bu altılı dibaçelere ilave olarak *Mesnevî*'nin eski nüshalarının arasına onlardan birisi (ikinci defterin dibaçesi) bizzat Mevlâna tarafından yazılan Farsça olarak eklenmiş üç dibaçe daha bulunmaktadır. Fazla olan her üç dibaçenin Hüsameddin Çelebi tarafından istinsah edildiği ve bunlardan iki tanesinin de onun tarafından yazıldığı açıktır.

Her ne kadar Abdülbaki Gölpınarlı eklenen her üç dibaçenin de Mevlâna'nın olduğunu söylese de Mevlâna'nın nesri ve söz üslubu belli ve aşıkardır ve eklenen dibaçelerden iki tanesinin (birinci ve dördüncü deftere ait dibaçeler) yapılan araştırmasından Mevlâna'nın söz tarzına tamamen yabancı olduğu anlaşılmaktadır. Eklenen iki dibaçenin metnini (birinci ve dördüncü deftere ait dibaçeler) de Türk Mevlâna araştırmacısı Gölpınarlı, Türkiye kütüphanlerinde yer alan eski nüshalardan bulmuş ve *Şerh-i Mesnevî-i Şerif* isimli kendi kitabının mukaddimesine nesir olarak

O zamanlarda cahilliğim ve gençlik heyecanım bana cesaret veriyordu ve beni böyle bir tehlikeye atıyordu. O zamanlarda Allame Muhammed Kazvîni, Muhammed Ali Furugi (Zekau'l-Mulk) gibi iki büyük alimle görüşme ve onların yol göstericilik nimetiyle karşılaştım ve şüpheye düştüğüm veya proplem olan her yerde o iki büyük alimin yüksek fikirlerinden ve temiz niyetlerinden yardım buluyordum ve kendimi kaygı ve zorluklardan kurtarıyordum¹.

Burada, günümüzden henüz çok uzak olamayan bir zamanda ders kitabı yazma ve hazırlama işinin kimlere verildiğinin ve onların nasıl bir dikkat ve düşünceyle bu işle ilgilendiklerinin ve de kendi kalemlerinin sorumluluklarını nasıl yerine getirdiklerinin bilinmesi için bu ibareleri naklettim.

Şimdi tekrar *Mesnevî*'nin şerhi konusunun başına dönüyorum.

***Mesnevî*'nin Dibaçeleri Hakkında Açıklama**

Mesnevî şarihlerinin bir çoğu, defterlerin dibaçeleriyle ilgilenmemişlerdir. Merhum Furuzanfer de onları görmezlikten gelmiştir, ama biz bu kitapta dibaçelerin çok dikkate değer ve Mevlâna'nın yazılarını anlama ve kavramanın anahtarı olduğuna ve bu yüzden *Mesnevî* metnine girmeden önce dibaçeler hakkında geniş bir bölümün bulunması gerektiğine inanmaktayız. *Mesnevî*'nin manzum metninin zıttına dibaçeleri mensurdur. *Mesnevî*'nin her altı defterinin dibaçesi vardır. Bu dibaçelerden üç tanesi, yani birinci, üçüncü ve dördüncü defterlerin dibaçesi Arapçadır ve diğer üç defterin yani ikinci, beşinci ve altıncı defterlerin dibaçesi Farsçadır. Müellifin niçin bazı dibaçeleri Farsça, bazılarını Arapça yazdığı bilinmemektedir.

۱. بدیع الزمان فروزانفر، شرح مثنوی شریف، زوار، تهران، ۱۳۹۰، ج ۱، ص دوازده و سیزده.

Rifâî-yi Tebrîzî de ilk iki defteri şerh etmişlerdir. Biz, *Mesnevî*'nin altı defterine yapılan şerhlerin kendilerinden bize yadigar olarak kalmasından dolayı Anadolu'daki ve Hind Yarımadasındaki komşularımıza borçluyuz.

FURUZANFER'in Hatırına:

Mesnevî'nin şerh ve yorumuna yönelik olarak çağdaş İranlı araştırmacıların çaba ve gayretleri kendisini Mevlâna araştırmalarının öncüsü ve mihenk taşı olarak bilmemiz gereken Bediuzzeman Furuzanfer ile başlamaktadır. Klasik kelimeler tabanına sahip bir kitap ortada varken Mevlana'ya ve onun zamanına yönelik çalışma yapanlar, her durumda ona başvurmaktan geri duramazdı. Ondan sonra da Furuzanfer, 1939 yılında dönemin Maarif Bakanlığının siparişi üzerine İran'ın liselerinde okutulması için *Mesnevî*'nin özetini ve seçmelerini hazırlamak üzere görevlendirildi. Malesef, birinci ve ikinci defterden öteye gitmeyen bu seçmeler, beyitlerin şerh ve açıklamalarıyla birlikte 1942 yılında basıldı. Furuzanfer'in ömrünün sonlarında çaba göstererek çalışması ve 1967 yılında *Mesnevî*'den ilk bölümü yayınlaması *Mesnevî*'nin tamamının şerhinin yapılması projesidir. Lakin aniden gelen ölüm, projenin tamamlanmasına engel oldu ve onun vefatıyla *Mesnevî* dostlarının büyük devleti yıkıldı. Furuzanfer'in yarım kalan işi, öğrencilerinden merhum Seyyid Cafer Şehîdî ele aldı ve elbette üslubu ve okuması farklı olarak bitirdi. Günümüzde Ca'ferî, İsti'lâmî, Zemânî ve benzeri İranlı şarihler, Furuzanfer'i takip ederek çalışmaya başladılar ve bu çalışmalar, ne mutlu ki, iyi bir şekilde devam ediyor. Furuzanfer'in 1942 yılında yayınladığı seçmeler, işaret ettiğim gibi zor noktaların açıklama ve şerhiye birlikte basılmıştı. Bunun ilmi usulle yapılmış ve şairin maksat ve amacının anlaşılır bir şekilde okuyucuya ulaştırılan ilk çalışma olduğunu insaflı olarak söylemek gerekir. *Mesnevî*'nin tam şerhinin tamamlanmasına soyunan Furuzanfer, sonraları eserin mukaddimesinde geçmişi hatırlatarak şöyle yazmaktadır:

*Mesnevî-i Menevî Okumaları**

Dr. M. A. MuVAHHİd

Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Çev.)**

ای دهندهی قوت و تمکین و ثبات خلق را زین بی ثباتی ده نجات

Ey azık, güç ve dayanıklılık veren!

Halkı bu dayanıksızlıktan Kurtar

Her şeyden önce İran’da *Mesnevî*’nin şerhi konusunda yapılan çalışmaların fazla bir geçmişinin bulunmadığını ve yaygın olmadığını söylemeliyiz. Bu alanda daha önceki İranlıların yaptıkları ve günümüze ulaşan eserler, satır satır, beyit beyit baştan sona ele alınıp onun mazmunlarını ve içeriklerini yansıtan tam şerhler olmayıp; Şerh-i Dâî İlâllah-i Şîrâzî, Şerh-i Molla Hekim Sebzivârî gibi genelde zor ve problemlili bazı beyitlerin şerhlerini içeren eserlerdir. *Mesnevî*’nin tamamını şerh etmek isteyen Harazmi ve Rifâî-yi Tebrîzî gibi şarihler de konudan uzaklaşmışlar ve onu tamamlamaya muvaffak olamamışlardır. Harazmi yalnızca ilk üç defteri,

* Bu makale, Prof. Dr. Muhammed Ali MuVAHHİd tarafından bu derginin 5. Sayısında 9-22. Sayfalarında “Takrirât-ı *Mesnevî*” başlığıyla Farsça olarak yayınlanan makaleden tercüme edilmiştir.

** Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı, Konya & Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, Konya-Türkiye (temizel46@yahoo.com).